

Tarihsel ve Çağdaş Türkçede “Kıskanmak” Anlam Alanına Giren Sözcükler

The Words Containing Jealousy Meaning in Historical and Contemporary Turkish

Dr. Öğr. Üyesi Sevda ÖZEN ERATALAY¹

Özet

İnsanoğlunun yaradılışından bu yana değişmeyen parçaları arasında duyguları da vardır. Duygu kişinin pek çok olaya karşı farklı hislere bürünme durumudur ve bu hislerle var olan bir olayı ya da konuyu algılama biçimidir. Kıskançlık da insanda bulunan bu önemli duygulardandır. Öyle ki tarihte, edebiyatta, sanatta, efsane, hikâye vb. bilinen pek çok tarihî olay ya da durumun altında yatan hemen her olumsuzluğun başkahramanı olarak gösterilebilir. Örneğin Hz. Âdem ve Havva'nın cennetten çıkarılmalarının altında şeytanın onları kıskanması yatar. Hatta insanlık tarihinin ilk cinayeti olarak bilinen Kabil'in Habil'i öldürme sebebi ya da Yunan mitolojisinde Hera'nın eşi Zeus'u kıskanması uğruna yaptıkları, insanların içinde beslediği bu onulmaz derdin (duygunun) sonucudur. Tarih boyunca pek çok olayın sebebi olarak gösterilen bu duygu tarihsel Türkçe metinlerde de çokça karşımıza çıkmaktadır. Türkçenin ilk dönem eserlerinde kıskanmak eylemini karşılayan pek çok sözcük bulunmaktadır. Bu bağlamda çalışmada Türkçenin tarihi seyri içinde kıskanmak duygusunun hangi kavramlarla karşılandığı, nasıl bir yapıya ve anlama büründüğü, ne tür değişikliklere uğradığı üzerinde durulmuştur. Kısaca; Türkçenin farklı dönemleri içerisinde yazılmış eserlerde eylemin/sözcüğün hangi yapı ve anlamda karşımıza çıktığı sorusuna cevap aranmıştır. Ayrıca bugün ölçünlü dilde kıskanmak/kıskançlık yerine başka kullanımların var olup olmadığına da kısaca değinilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kıskançlık ve türleri, eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi, etimoloji

Abstract

Since the creation of human being there are feelings among his parts that have not changed. The feeling is the case that people feel different emotions to wards many things and is the form of perception of an event or subject through these emotions. One of the feelings that have been known since first human, Adam, is jealousy. In most of the negative events occurred in the history, literature, art, legend and stories etc., this feeling can be called as protagonist. For example, the cause underlying the expulsion of Adam and Eve from the heaven is Satan's jealousy of them. There is a reason why Kabil killed Habil, known as the first murder of human history, is also this feeling. In Greek Mythology, Hera's jealousy of her husband Zeus are the result of this illness (feeling) that not heals and people feed in them. The jealousy frequently encountered in Divan literature, is more one of various grinds of the beloved for lover. This feeling, which has been how into be the cause of almost all kind of events in history, is also very confronted in historical Turkish texts. In other words, there are many words that meet the verb 'be jealous' in the works of early period Turkish. In this context, in this study, in the historical course of Turkish what structure and meaning the word/verb had, what changes it underwent and whether it had connotations besides its denotations were focused on. In

¹Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, sevdaeratalay@hotmail.com, Orcid ID: <http://orcid.org/0000-0003-2236-1678>

short, the answer to the question of which structure and meaning of the word/verb occurred was sought. In addition, information about usage patterns and the irmeanings in Turkey Turkish dialects were given. Today, in Standard language whether there are other usages forth everb ‘be jealous’ or the word ‘jealousy’ was briefly mentioned.

KeyWords: Jealousy and Types, old Turkish, Karahanlı Turkish, etimology

Giriş

Kıskançlık insanoğlunun yaradılışından bu yana var olan, durdurulamayan ve abartıldığında insanı içten içe yok eden duygulardan biridir. Kur’ân’da kıskançlık üzerine birçok ayet bulunmaktadır. Bakara 2/109, Nisâ 4/54, Mâide 5/27-28-29-30-31, Fetih 48/15, Felâk 113/5(Kılıç ve Cebeci, 2011:13,52, 65, 277,334). Hz. Muhammed kıskançlıkla ilgili “hasedden kaçının. Çünkü o, ateşin odunu yiyip tükettiği gibi, bütün hayırları yer tüketir” demiştir ve önceki ümmetlerin yıkılıp yok olmasını da hased ve buğz hastalığına bağlamıştır (Canan, 1988: 278-279). Ali B. Ebî Talib kıskançlıkla ilgili; “Kişinin ölümü, hasetçi ve fesatçı insanların arasında rezil bir hayatı yaşamasından daha hayırlıdır” der (Turgay, 2004: 79).

Tasavvufta da kıskançlık/hasetlik üzerine çokça durulmuştur. Yunus Emre, Divan’ında kişinin elden geldiğince haset ve kinden sakınması gerektiği üzerinde durur (Kaval, 2013: 118). Mevlana Celâleddin Rumî Mesnevî’sinde hem Hz. Âdem’i kıskanan şeytandan hem de Hz. Yusuf’un kardeşleri tarafından kıskançlık uğruna kuyuya atılmasından bahsederek kıskançlığın gönlü karartan bir duygu olduğundan söz eder. (Kaval, 2011: 119). Gazalî insanları helak edecek huyların; bedensel arzular, sözel rezillikler, öfke ve kin, dünya sevgisi, cimrilik ve mala tamah etme, makam sevgisi ve hırsı, kibir, riya olduğundan bahsetmiş ve bu huylar arasında kıskançlığı da vermiştir (Şimşek, 2015: 44).

Kıskançlık yukarıda belirtilen olumsuz anlamının aksine bazen iyi bir huy olarak da gösterilmektedir. Örneğin sevgilisinden ayrı kalan âşıқта en önemli duygu kendisine rakip olacak birinin varlığına inanıp onu kıskanma hissidir. Bu dürtünün adı haset ya da kıskançlık sözcüğünden çok gayret sözcüğü ile karşılanmaktadır. Bu bağlamda tamamen olumsuz görünen ve şiirlerde bile kötü vasıflarla anlatılan, beddua edilen ve lanet okunan rakip âşıқта önemli duyguların ortaya çıkmasını sağlar. Öyle ki âşık her daim her konuda sevgilisini rakipten koruma adına hazırlıklı ve gayretlidir. Bunu sağlayan da elbette kıskançlık arzusudur. Sevgilinin yanında rakip ya da rakiplerin varlığı düşüncesi, âşığı endişeli ve huzursuz yapar. Bu umutsuzluğa sürükleniş ve merak sayesinde de sevgilisini her an düşünen âşık uyanık olmak durumundadır ki bu hal de âşığın kıskançlığını ve aşkı artırılmaktadır. Gayret kavramı ile açıklanan bu kıskançlık hissi de âşığın sevgili hususunda gayrete geleceğini ve çaba içinde olacağını göstermektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde ise kıskançlık hissinin yapıcı özelliği ile karşılaşılmaktadır (Yıldırım, 2009: 376). Klasik Türk Şiirinde de olumlu hisler arasında sayılan kıskançlık, şiiri şiir yapan önemli ve olması gereken duygulardan kabul edilmektedir.

Canlı bir varlık olan dilin değişmesi kaçınılmazdır. Bu değişiklik elbette uzun zaman içinde gerçekleşir ve bu değişikliği anlamak ya da çözmek için o dilin derinine nüfuz etmek gerekmektedir. Örneğin Türkçenin yazılı ilk belgelerinin çözümlenmesi Türk dili bağlamında pek çok sorunun cevap bulması ve Türkçenin geçmişi hakkında derin bilgilere ulaşılmasını sağlamıştır. Yazıtların dilinin çözümlenmesiyle birlikte dilin en küçük

parçalarından biri olan sözcükler ve sözcükler bağlamında da; yapı, köken, ses v.b. özelliklere ulaşılmıştır. Böylece dilin tarihi geçmişi üzerinde de bolca tahminler yürütülmüştür. Bu açıdan bakıldığında özellikle sözcüklerin ne derece önemli olduğu açıkça görülmektedir. Örneğin Göktürk Yazıtlarında Thomsen, sadece üç sözcüğü okuyarak başladığı küçük bir adımla aslındakoca bir dili çözme yoluna girmişti. Bu bağlamda da Türk dili ve dünyası için oldukça önemli adımların atılmasını da sağlamış oldu.

Tarihî metinlerde yer alan özel sözcükler, bir dilin çözümlenmesinde rol oynayan belgelerden biridir. Bu belgeler sayesinde herhangi bir dilin ve toplumun tarihi, sosyolojisi, felsefesi, edebiyatı, gelenek ve göreneklere gibi önemli pek çok unsur hakkında fazlaca bilgiye ulaşılabilir. Bu bilgiler ışığında toplumlar da geçmiş sayesinde geleceği daha iyi kavrar. Burada tam da Thomsen'in Göktürk Yazıtlarında okuduğu ilk sözcüklerden biri olan Türk sözcüğünden bahsetmek yerinde olacaktır. Çünkü Thomsen okuduğu bu sözcük sayesinde yazıtların hangi millete ait olduğu hakkında o an için kısıtlı ya da tam ispatlanamamış da olsa bir fikir sahibi olmuştur. Buradan hareketle söylemek gerekirse; bir sözcüğün çözümlenmesi demek bir toplum hakkında çözülmesi gereken tüm soruların ilk adımını atmak demektir.

1. Türkçede Kıskançlık Anlamında Kullanılan Yabancı Kökenli Sözcükler:

1.1. Hased Sözcüğü

Eski Türkçe metinlerden günümüze dek varlığını devam ettiren *kün* sözcüğü kıskançlık anlamına gelmektedir. Bugün de pek çok farklı kavramla ifade edilen sözcüğün bu kavramları arasında bazı anlam farklılıkları bulunmaktadır. Günümüzde kıskançlık sözcüğüne eşdeğer olarak kullandığımız bu sözcüklerden biri Arapça kökene dayanan "haset" sözcüğüdür. Ancak burada ince bir anlam ayrılığı vardır, o da haset sözcüğünün daha ağır, olumsuz ve kötü çağrışım yapan bir his uyandırmasıdır. Kıskanma ve haset sözcüklerini karşılaştırdığımızda kıskanma sözcüğünün haset sözcüğüne göre daha az olumsuzluk içerdiğini görürüz. Örneğin çocuklar arasındaki kıskançlık masumdur ve bunun için burada tercih edeceğimiz sözcük haset sözcüğü değildir. Özellikle olumsuz bir duygu aktarılırken eğer konu çocuklar ise istemsiz bir şekilde oldukça masum sözcükler ya da daha dikkatli anlatım seçilir. Bu sebeple anlatılmak istenen çocukların kıskançlığı ise anlamsal bağlamda kulağa oldukça ağır gelen haset sözcüğü yerine kıskançlık sözcüğü tercih edilir. Bu iki sözcük arasındaki ince anlam farkı İslam Ansiklopedisinde oldukça açıklayıcıdır. Burada haset ve kıskançlık arasındaki ilişkiyle ilgili; "Kıskançlık, başkasının sahip olduğu imkânları çekememe anlamına gelen hasetten farklı olup manası ondan daha geniştir. Ayrıca ahlakî bakımdan hasedin her türü kötü olarak değerlendirilirken kıskançlık makul ve ılımlı ölçüde tutulması şartıyla gerekli olan bir tepkidir. Bir kimsenin eşini ve kendine ait olan bir hak ve menfaati başkasından kıskanması haset değil, gayret olarak nitelendirilir. Çünkü bu tabii ve fitrî bir eğilimdir. Kişinin sevip bağlandığı, değer verdiği bir kimseyi ve bir şeyi koruma altına alması, esirgemesi sonucunu doğuran duygu kıskanma duygusu ve bundan kaynaklanan eylemler, yükselme, ilerleme, olgunlaşma, namus ve iffetin, hak ve menfaatlerin muhafazası için gerekli bir tutum ve davranış özelliği olarak kabul edilir" (Hökelekli, 2002: 496) şeklinde bir açıklama yapılmıştır.

1.2. Gayret Sözcüğü

Kıskançlık çerçevesinde ele alınan bir sözcük daha vardır ki o da “gayret” sözcüğüdür. Tasavvufi bağlamda İlâhi aşka ulaşmada ya da beşerî aşta sevgiliye rakip olabileceklere karşı gösterilen her türlü çabayı anlatmada klasik şiirlerde karşımıza çıkan gayret, aslında kıskançlığın türlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ancak ölçünlü dilde bu sözcük kıskançlığı karşılayan bir sözcükten çok; çalışma isteği, azim, koruma, esirgeme tanımlarıyla bulunmaktadır (TS, 2011: 906). İlâhi aşkın ya da beşerî aşkın anlatımında kullanılan ve kıskançlık anlamına gelen Arapça kökenli bu sözcük yukarıda da değinildiği üzere âşğın rakibine olan kıskançlığı, sevgiliye olan ilgiyi arttıran ve sevgiliyi kaybetmeme uğruna yapılan çabayı tetikleyen bir his olarak gösterilmektedir. Hatta insanın Allaha olan aşkını ve Allah’ın kula olan bağlılığını aktarmak amacıyla kullanılır. Konuyla ilgili Yıldırım, “İbn Arabî’nin düşüncesi şöyledir ‘Gayret ise gayrdan müştaktır ki o da “sen”sin. Bundan da vahdet-i vücut makamının gayr(başkası)’dan hoşlanmayan, gayret(kıskançlık)’i getirdiği sonucunu çıkarır’. Yani Allah, kullarının kendisinden başkasına ibadet etmesini, kendisinden başkasını sevmesini istemez. Yaygın bir inanışa göre ‘Allah gayûrdur, evliyasını sever, sevdiğilerini kıskanır, onlara ve dinine yapılan haksız ve kötü muamele gayretullahı dokunur’ Kuşeyrî, risalesinde Allah’ın gayreti noktasında şunları söyler: ‘Biliniz ki Hak celle ve Teâlâ’nın veli kulları ile sünneti şudur: Evliya Hak’tan başkası ile sakinleştiği ve O’ndan başkasını düşündüğü ya da kalpleriyle başka bir şeye yöneldiği zaman, Hak Teâlâ onlar üzerine o şeyi karmakarışık eder. Bundan dolayı veli kullarının kalpleri yeniden halisane zatına dönüncüye kadar onları kıskanır.’”geniş bilgiler sunar (2009: 376). Şeyh Galib’in meşhur eseri Hüsni ü Aşk’ta da gayret vardır. Eser, ilahi aşka erişebilmenin Aşk’ın Hüsni’ye kavuşmasının güçlüğünü belirtmek amacıyla kaleme alınmıştır. Bu eserin başkahramanları Hüsni ve Aşk’tır. Aşk’ın Gayret adlı bir lalası Hüsni’nin de İsmet adlı dadısı vardır. Eserde Aşk’ın arkadaşı Gayret yani kıskançlıktır (Okçu, 1999: 29-30.). Burada beşerî aşktan İlâhi aşka ulaşma mertebesi anlatılmaktadır ve kıskançlık olarak kullanılan gayret sözcüğü olumlu anlamda kullanılmıştır.

1.3. Gıpta Sözcüğü

Arapçadan Türkçeye geçen ve kıskanma sözcüğü yerine kullanılan bir diğer sözcük de “gıpta” sözcüğüdür. Bu sözcük de olumlu kıskançlıklardandır. Şöyle ki gıpta etmek başkalarının elinde var olan herhangi şeye karşı imrenme dürtüsüdür. Bu dürtü kimilerinde başarılı olma yolunda kişiye yol göstermektedir. Ancak imrenme duygusu abartılırsa bu durum elbette hasetlik ve kıskançlığa dönüşebilir. İmrenme başkasının sahip olduğu bir şeyi kendi için de dilemek ve aynı zamanda o şeye başkasının sahip olmasına da üzölmek demektir. Bu bağlamda imrenme (gıpta etme) eğitimsel çerçevede değer taşır. Bazı eğitimciler bu duyguyu kin’e kapı açan bir davranış olarak görmektedir (Binbaşioğlu: 14) .

1.4. Bahıl Sözcüğü

İslamiyet’in kabulüyle birlikte özellikle Karahanlı Türkçesi son dönem eserlerinde Arapça sözcük kullanımının yavaş yavaş yer edinmeye başladığını söylemek yanlış olmaz. Yabancı sözcük çerçevesinde özellikle Arapça ve Farsça sözcük kullanımı Harezmi ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde yaygınlaşmaya başlamış ve hatta yazarlar bir sözcüğün hem Türkçesini hem de Arapça ya da Farsçasını eserinde kullanmayı moda haline getirmiştir. Bahıl sözcüğü Türkçenin bazı dönemlerinde cimrilik ve kıskançlık anlamında kullanılmıştır.

Bahılık otalap oñulmaz ig ol
Birimdin bahıl elgi keđ berklig ol
Tirip köñli tođmaz közi suđ bahıl
Kul ol malğa malı aña erklig ol (Arat, 1992: 60)
-Hasislik ilaç ile iyileşmez bir hastalıktır
Hasisin eli vermekten yana çok sıkıdır.
Aç gözlü hasisin gönlü toplamakla doymaz
O malın kuludur ve malı ona hâkimdir. (Arat, 1992: 91).

Yukarıdaki dörtlük Karahanlı Türkçesi döneminin önemli eserlerinden olan Atabetü'l-Hakayık'tan alınmıştır. Eserde cimrilik anlamında çokça kullanılan bahıl sözcüğü Arapça kökenlidir ve daha çok Atabetü'l-Hakayık'tan sonra yazılan eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Sözcük Karahanlı Türkçesi İlk Kur'ân Tercümesinde hem kıskançlık hem de cimrilik olarak tanımlanmaktadır.

Kim küdezilse özi bahillik(ı)dın bu ögür kurtulğaylar (Ata, 2013: 247) biçiminde örneklenen bu cümlede sözcüğün kıskançlık olarak verildiği görülmektedir. Sözcüğün aynı eserde cimrilik anlamında kullanıldığı örnek de bulunmaktadır ki o da;

Anlar kim bahillik kılurlar, fermânlayurlar boğunğa bahillikın biçimindedir (Ata, 2013: 248).

Sözcük Harezmi sahasının önemli eserlerinden Nehcü'l-Ferâdis ve Kışaşü'l-Enbiyâ'da (Ata, 1997: 70) da cimri, hasis anlamında kullanılmıştır.

Velikin tamuğdın yırağ bolur, tağı bahıl kimerse Hađ te'âlâ hazratıdın yırağ bolur (Tezcan ve Zülfikar ve Ata, NF/251-7, 2014: 173).

Yine Harezmi sahasının eserlerinden olan Mukaddimetü'l-Edeb'de sözcüğün pinti ve cimri olarak tanımlandığı görülmektedir.

Kelin doyında erdük yokatdı anı bahıl buldı anı, kıskınç buldı anı (ME/b-27-3, Yüce, 2014: 37).

Türkmen Türkçesinde sözcük kıskanç ve cimri anlamlarında kullanılmaktadır. Özetle belirtmek gerekirse ölçünlü dilde kıskançlık/kıskanma anlamında kullanılan pek çok sözcük vardır; ancak bu sözcükler Arapça kökenli olup aralarında ufak anlam değişiklikleri bulunmaktadır. Anlam bağlamında ele almak gerekirse sözcüklerden bazıları kişide bulunması gereken ve kişiyi başarıya götürecektir duygulardandır. Bazıları da kişiyi içten içe huzursuz eden ve mahveden mahiyettedir. Bu durum Eski Türkçe metinlerde de karşımıza çıkmaktadır. Bu tarihsel metinlerde yine kıskançlık çatısı altında ele alınması gereken Türkçe sözcükler de yok değildir. Bu sözcükler arasında da ince anlam ayrılıkları bulunmaktadır. Buradan hareketle söylemek gerekirse; eş anlamlı diyebileceğimiz sözcükler bile özünde bazı farklılıklar bulundurmaktadır.

2. Eski Türkçe Metinlerde Kıskançlık Anlamına Gelen Sözcükler

2.1. Suk

Orhun Yazıtlarında haset, kıskançlık, hırs ve öfke (Şirin, 2016: 441) anlamına gelen sözcük Uygur Türkçesinde de kıskanç ve hasetçi olarak tanımlanmaktadır (Eraslan, 2012: 602).

Sukun.....ogılın yutuzın anta altım. “Kıskançlıkla.....çocuklarını (ve) kadınlarını orada gasp ettim. -BK D 38-. (Tekin, 1988: 50-51).

Suk yek sora sora suğurduğ “İhtiras şeytanı sen eme eme kopardın” (Tekin, 1976: 59-199).

2.2. Küni

Bugün Türkiye Türkçesi ağızlarında kıskanmak/çekememek anlamında kullanılan günölemek/gümülemek sözcüğünün buradan gelmiş olduğu açıktır. Eski Türkçede “küñ” sözcüğü cariyeye, hizmetçi anlamına gelmektedir. Sözcük “küni” biçimiyle Kaşgarlı Mahmud’ta hem kuma hem de kıskançlık anlamlarında bulunmaktadır (Atalay, 1999: 399). “Küni” sözcüğünün Göktürk yazıtlarında ve Uygurca metinlerde kıskançlık anlamında kullanılmış olduğu aşağıdaki örneklerde belirtilmiştir.

Sözcük “Tokuz Oguz meniñ bodunum erti: teñri yer bulgakin üçün ödiñe **küni** tegdük üçün yağı boltı: “Dokuz Oğuzlar benim halkım idi. Gök (ile) yer (arasındaki) karışıklık nedeniyle, ödlerine *haset* girdiği için (bize) düşman oldular” -BK D 29-30- (Tekin, 1988: 48-49).” biçiminde çekememek *haset* etmek anlamlarında Bilge Kağan yazıtında karşımıza çıkmaktadır.

Eligler **küniçi** bolurlar (4000,10). “Hükümdarlar kıskanç olurlar” (Elmalı, 2016: 200/275) biçiminde Uygur Türkçesinde de örnekte görüldüğü üzere “küniçi” sözcüğünün kıskanç anlamında kullanılmış olduğu görülmektedir.

2.3. Azlanmak

Caferoğlu Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde eylemi; *haset* etmek, kıskanmak, çekememek olarak tanımlamaktadır (1968: 29). Aynı şekilde Eraslan da *hasislik* etmek, *tamah* etmek olarak tanımlar (2012: 555). Paçacıoğlu, *azlanmak* eyleminin Altun Yaruk’ta geçtiğini belirtmektedir (2016: 94). Eylemin Uygur Türkçesinde kıskanmanın farklı bir kolu olan *hırslanmak* eylemi ile kullanıldığını görmekteyiz.

Köñül biligi köz birle **azlanmış** “gönül bilgisi göz ile *hırslanmış*” (Demirci, 2016: 462)

Şinasi Tekin’in *Maytısimet* adlı Uygur döneminin önemli eserinde de sözcük *arzulamak* olarak tanımlanır (1976: 358). Uygur metinlerinden olan Altun Yaruk’ta sözcüğün aç gözlü ve cimri anlamlarına geldiği bilinmektedir (Ölmez, 1991: 30).

2.4. Yağıcı/Yağıcı

Eski Türkçe -özellikle Uygur- metinlerde *kin*, *kindar* anlamına gelen sözcük kıskançlık bağlamında da ele alınabilir. Çünkü anlamsal çerçevede derine inildiğinde *kin* kişi hemen her şeyi herkesten kıskanan kişidir. Başka birinin malını, mülkünü, başarısını, hayatını kıskanan kimselerin *kin* olduğu da açıktır. *Kin*, *öç* sözcüğü ile kullanıldığında elbette daha anlamlıdır; ancak *kin* besleyen kişilerin *kin* kıskançlıktan da kaynaklanabilir. Bu bağlamda *kin* anlamına gelen *yağıcı/yağıcı* sözcüğünü makalede kıskançlık başlığı altında vermek çok da yanlış olmamalı.

Caferoğlu Eski Uygur Türkçesi adlı sözlüğünde sözcüğün *kin* anlamına geldiğini belirtmektedir (1968: 279). Kaljanova’nın makalesinde de sözcükle ilgili bir tanım bulunmaktadır. Bu tanıma göre Eski Türkçede düşman anlamına gelen *yağı/yağı* sözcüğü Kazakçada “*jav*” biçiminde bulunmaktadır ve Eski Türkçe metinlerde *istilacı düşman* anlamındaki “*yağıcı*” sözcüğü de yine Kazakçada “*javşı*” ‘*istila edenden öcünü alan kimse; elçi, arabulucu*’ anlamlarına gelmektedir (2013: 236).

2.5. Kıvırgaklanmak

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde “*kıvırgaklanmak*” biçiminde yer alan sözcük *cinri*, *hasis* anlamlarına gelmektedir (Caferoğlu, 1968: 177). Mehmet Ölmez bu dönemde

“kıvırgaklanmak” sözcüğünün yanı sıra “kız kıvırgak” yapısının da cimri anlamına geldiğini belirtir (2017: 254-273).

...nom buşıda tavar buşıda azlantım kıvırgaklantım erser...“...öğreti (Dharma) sadakasında, mal sadakasında, hasislik, pintilik ettimse...” (Yıldız, 2014: 227).

Tokyürek, Eski Uygur Türkçesinde Köñül Sözü adlı makalesinde, Budizmde başkalarının iyiliğinin kıskanılmasının yasak olduğunu ve on günah arasındaki davranışlardan sayıldığını belirtmiştir (2013: 265). Bu bağlamda “kıvırgaklanmak” sözcüğüne geçmişte Budizm ile daha sık bağları olan Uygur Türkçesi metinlerinde fazlasıyla rastlamak mümkündür.

Clauson da sözcüğün Uygur sahasında görüldüğünden söz eder ve örnekler sunar. Türkçenin diğer dönemlerinde kullanılıp kullanılmadığı hakkında herhangi bir bil vermemiştir(1972:587).

A(y)ığın çiltegin körüp kızkıvır (kak) (k)öngül...(M, 59/11, Tekin, 1976:117)

“gösterilen hürmet ve ikramı görüp kıskançlık hisleri (Tekin, 1976: 234)

3. Karahanlı Türkçesi Dönemi’nde Kıskançlık Anlamına Gelen Sözcükler:

Karahanlı Türkçesi Dönemi’nin önemli eserlerinden olan Divânü Lûgati’t-Türk ve Kutadgu Bilig’de kıskanmak ya da haset sözcüklerinin karşılığı olarak çokça sözcük bulunmaktadır.

3.1. Suk/Suk er

Kaşgarlı, sözcüğü aç gözlü, alçak ve alçak kimse olarak tanımlamaktadır (Atalay: 1999: 539). Bu bağlamda sözcüğü kıskançlık kategorisinde değerlendirenler bulunmaktadır. Clauson *suk* maddesinde sözcüğü, Eski Türkçe metinlerde kıskançlık anlamına gelen sözcüklerden biri olarak belirtirken sözcüğün aynı zamanda açgözlü, kıskanç anlamlarında Kaşgarlıda da bulunduğundan söz eder (Clauson, 1972: 804). Sözcüğün Kutadgu Bilig’de aç gözlü, tamahkâr anlamında çokça örnekleri bulunmaktadır. Karahanlı Türkçesi döneminin diğer önemli eserlerinden Atabetü’l-Hakayık’ta; sözcük açgözlü olarak tanımlanmaktadır.

Bahıllık otalap oñulmaz ig ol   Hasislik ilaç ile iyileşemez bir hastalıktır

Birimdin bahıl elgikeğ berklig ol   Hasisin eli vermekten yana çok sıkıdır

Tirip köñli tođmaz közü **suk** bahıl   Aç gözlü hasisin gönlü toplamakla doymaz

Ꞗul ol malꞖa malı aña erklig ol   O malın kuludur ve malı ona hâkimdir”. (Arat, 1992: 60, 91) örneklerden de anlaşılacağı üzere bu dönem eserlerinde sözcük hasis, aç gözlü, tamahkâr anlamlarında kullanılmıştır. Ancak burada önemli olan bir konu daha vardır ki o da aç gözlü anlamına gelen Türkçe kökenli “*suk*” sözcüğü ile birlikte anlama gelen Arapça “bahil” sözcüğünün de tercih edilmesidir. Edib Ahmed Yükneki dörtlükte bu sözcüğün Türkçe biçimini sadece bir yerde kullanırken Arapça biçimi üç kere kullanmıştır.

Eski Türkçe metinlerde kıskançlık, haset, hırs, alçak, aç gözlü gibi olumsuz duygular içeren “*suk*” sözcüğünün Türkçenin tarihsel dönemleri içinde yazılan belli başlı eserlerde hangi anlamda kullanıldığını görmek ve geniş bilgiye ulaşmak için Burhan Paçacıoğlu’nun eserine bakmak gerekir (2016: 572).

Çağatay Türkçesi dönemi eserlerinde de sözcüğün *suklanmak/suklatmak* biçiminde yer aldığı ve hırslı olmak, aç gözlü olmak anlamlarına geldiği görülmektedir (Argunşah, 2014: 3). Ali Şîr Nevâyî Muḥâkemetü’l-Lugateyn’de Türkçede kullanılan sözcük çeşitliliğinin ve zenginliğinin Farsçada olmadığını belirterek eserinde Türkçe bazı sözcük ve fiillerin anlamlarına detaylı biçimde yer verir. Daha sonra örneklerini verdiği bu sözcük ve fiillerin Farsçada söylenişleri ve kullanımları üzerinde durur. Sonuç olarak Türkçede bulunan sözcük/fiil çeşitliliğinin Farsçada bulunmadığını ve bu sebeple Fars (Nevâyî Sart toplumu der eserinde) dilinde kullanılan pek çok sözcüğün Türkçe olduğunu belirtir. Bu bağlamda “*suklatmak*” fiiline de yer verir; ancak bu tarz fiillerin anlam genişliğinden ya da zenginliğinden ötürü Farsçada bulunmadığına dikkat çekerek, sadece Farsçada karşılıkları bulunan eylem ve sözcükler üzerinde durmayı tercih eder. Yani yazarın “*suklatmak*” eyleminin tam karşılığını Farsçada bulamadığı için bu eylem üzerinde durmadığı görülür. Ancak Nevâyî’nin eserinde kıskanmak ya da arzu edip hırslanmak anlamında verdiği iki eylem dikkat çekmektedir. Bunlardan biri “*kımsanmak*” ve diğeri “*kızganmak*” eylemleridir. Çalışmanın yönü dikkate alındığında burada üzerinde durulması gereken eylem o dönemde Türkler arasında kıskanmak anlamında kullanılan “*kızganmak*” eylemidir (Özönder, 1996: 206-207). Ayrıca XIII.-XIV. yüzyıllar arasında Kıpçak sahasının önemli eserlerinden olan Codex Cumanicus’ta da sözcük suḥ biçiminde yer almakta ve tamahkâr, açgözlü olarak tanımlanmaktadır (Argunşah ve Güner, 2015: 558).

3.2. Tebiz /Tebzemek

Clauson, sözcüğün Eski Türkçede çorak arazi ve verimsiz yer anlamına geldiğini söyler ve özellikle Orta Türkçe döneminde kıskançlık anlamına geldiğini belirtir. “*Tebiz*” sözcüğü Uygur Türkçesi’nde çorak/kurak yer ya da çimenlik, otlaklık anlamlarına gelmektedir (Caferoğlu, 1968: 230). Göktürk yazıtlarında sözcüğün “*tebizlig*” biçiminde tuzlu, verimsiz anlamına geldiği görülmektedir (Gabain, 2007: 299). Sözcükle ilgili Kutadgu Bilig ve Kaşgarlı’nın sözlüğünden örnekler verir (Clauson, 1972: 448-449). Bu bağlamda belirtmekte fayda var ki “*tebiz*” sözcüğü Divânü Lûgati’t-Türk’te çorak yer anlamına geldiği gibi haset eden anlamında da tanımlanmaktadır. Kaşgarlı’nın sözlüğünde “*tepezemek*” haset etmek ve “*tepezemek*” hasetleşmek biçiminde karşımıza çıkmaktadır. (Atalay, 1999: 603.) Marcel Erdal eserinde sözcüğü “to be envious” şeklinde açıklayarak kıskanç olmak anlamında vermektedir. Ayrıca sözcüğün bu anlam ile Divânü Lûgati’t-Türk’te ve Kutadgu Bilig’de bulunduğunu da belirtmektedir (1991: 424).

Sözcük Kutadgu Bilig’de;

Bayat ḥukmi ol barça eḏgü isiz

Bayat birse *tepezep* tıdumaz *tepezep* (KB/4254, Arat, 1991: 428)

“Tanrı hükmüdür bütün iyilik ve kötülükler

Tanrı'nın verdiği kiskançlıkla engel olunamaz" (Çakan, 2015: 319)

Negü aşğı örtük işig *tepsmek*

Kişig tepse güçi sonı iglemek (KB/4255, Arat, 1991: 428)

"Öyleyse ne yararı var çekemezliğin

Sonu hastalıktır insanları çekememenin" (Çakan, 2015: 319) biçiminde karşımıza çıkmaktadır.

Talat Tekin'in XI. yüzyıl Türk şiiri adlı eserinde "*tepsmek*" eylemi haset etmek anlamında örnek şiirle gösterilmiştir.

Usıtgan kuyaş kapsadı

Umunçlu gadaş *tepsedi*

Ertiş suwın keçsedi

Bodun anın ürküşür

"Susatan (ve bayıltan) güneş(in sıcaklığı) kapladı

Kendisinden dostluk umduğumuz arkada(şımız) bize haset etti

(Düşman şimdi) İrtiş suyunu geçmek niyetinde

Halk bu yüzden korku ve telaşa kapıldı (1989: 58).

Eserde aynı zamanda cimrilik anlamında "*kısırkanmak*" eylemi de bulunmaktadır (1989: 231). ki cimrilik de bir çeşit kiskanma biçimidir. Yedirmeyi içirmeyi sevmeyen, vermekten kiskanen kişiler için kullanılır ki nitekim sözcük Divânü Lûgati't-Türk'te *kısırkanmak/kısırganmak/kısganmak* biçimleri ile bulunmakta ve yedirmekten çekinme anlamında tanımlanmaktadır (Atalay: 322).

3.3. Kirtüç Kişi

Divânü Lûgati't-Türk'te kimseyi çekemeyen ve huysuz kişi olarak tanımlanan kirtüç kişi (Atalay: 333) Kutadgu Bilig'de de aynı anlam ve bağlamda karşımıza çıkmaktadır.

buđun tili yavlak sini sözlegey

kişi kılkı *kirtüç* etiñni yigey (KB/194, Arat, 1991: 36.)

"Halkın dili kötüdür seni çekiştirir

Kişinin huyu kiskançtır, etini yer" (Çakan, 2015: 36).

Kirtüç kişi ya da *kirtüç* sözcüğü belki de Türkçenin ilk yazılı belgelerinden itibaren kullanılmış sözcüklerdendir. Ancak yapılan araştırma neticesinde sözcüğe Eski Türkçe (Göktürk ve Uygur sahalarda) metinlerinde rastlanılmamıştır.

3.4. Yaşsağucu

Sözcükle ilgili Clauson, (1972:952b), *tañ+sa- fiilinden geldiği ve kıskançlık olarak anlamlandırdığı, sözcüğün aslının “tañsağucu” olması gerektiği yönünde açıklama yapar. Buna karşılık Tezcan gözden geçirdiği Kutadgu Bilig indeksine göre Clauson’un düzeltilmesini önerdiği “yaşsağucu” sözcüğünün yazımında herhangi bir hata olmadığını ve düzeltilmesinin de gerekmediğini söyler. Sözcükle ilgili Orçun Ünal’ın makalesinden yola çıkarak elde ettiğimiz bu bilgiler doğrultusunda sözcüğün Kutadgu Bilig’de kıskançlık anlamına geldiği görülmektedir. Ünal sözcüğün Moğolcada da kullanıldığını ve *yaşsa- fiili ile fiilden isim yapan –gUçI ekinin birleşmesiyle oluştuğunu belirtmektedir. Sözcüğün Klasik Moğolca yangsagh “coquettish” yani “işveli, cilveli, oynak, şuh” ile aynı kökten geldiğini ve sözcüğün de Türkçeden Moğolcaya geçmiş olabileceğinden söz eder. Buradan hareketle Moğolca “yangsagh” kelimesinin, Türkçe *yaşsak şekline büründüğünü ve Türkçe *yaşsa-k, yaşsağucu ile aynı kökten yani *yaşsa- fiilinden geldiğini vurgular. Sözcüğün Türkçedeki durumuyla ilgili olarak Ünal, yaşsa- eylemiyle bağlantılı olabilecek üç örnekten bahsetmektedir. Bunlar yançar- “iltifat etmek” ve yanulan- “nazlanmak” eylemleridir. Bu eylemlerin El-İdrak Haşiyesi’nde bulunduğunu belirten yazar, yançar- eyleminin *yanıkar-şeklinden, yanulan- eyleminin de yangulan-şeklinden geldiğini belirtir. Daha sonra, yanıkar-eylemi, yañ-Xk-Ar-şeklinde; yangulan- eylemi de yañ-gU+lAn-şeklinde analiz edilmelidir, der. Eserlerde anlam bağlamında yançar-eyleminin “iltifat etmek” ve “dalkavukluk etmek, yaltaklık etmek; kompliman yapmak” anlamlarına yakın olduğunu; yanulan- eyleminin ise “nazlanmak” ile daha önce belirtilen ve Moğolcada “kendini beğendirmeye çalışmak, cilvelenmek, nazlanmak” anlamlarıyla bire bir örtüştüğünü belirtir. Tüm bunlardan hareketle Ünal’a göre yañ- eyleminin kökü, yaşsa- eyleminin de kökü olmalıdır. Ancak bu durumda akli karıştıran bir ek vardır ki o da eylemden eylem yapan sA-ekidir. Bu ek, ancak, DLT’de geçen ve bir ‘dezideratif’ eki olarak tanımlanan –IsA- veya –sA- ekiyle açıklanabilir. Ünal daha sonra makalesini Eski Anadolu Türkçesinde geçen yañaz ~ yañuz (< *yañus) “inatçı, aksi, huysuz, kavgacı” sözcüğü ile devam ettirir ki bu sözcük de Yenisey Yazıtları’nda geçen “yañus” kelimesinin devamı niteliğindedir, der. (Ünal, 2010: 161, 164, 165).

Sözcük Kutadgu Bilig’in bir yerinde kullanılmış olup haset ve kıskançlık anlamında açıklanmıştır.

Ağı keğti ħarir özün örtti öz

Sini yaşsağucu körüp kamdı köz (KB/5799, Arat, 1991: 575)

“Sırmalı kumaş giydin ipekle örttün özünü

Hasetçiler seni görünce gözleri kamaştı” (Çakan, 2015: 427).

3.5. Tapsulamak

Sözcüğün yukarıda belirtilen tebiz /tebzemek sözcükleri ile aynı kökenden geldiği açıktır. Bu sebeple tarihsel metinlerde sözcüğün daha çok “tepzemek” biçimi ile karşılaşılmıştır. Sözcük Kutadgu Bilig’de

Seniñde kiçiğin saña tapsula,

Tilemegey edgün tepizlik bile (KB/4250, Arat, 1991: 427).

“Senden küçükler seni kıskanırlar

Çekemezlikten senin iyiliğini istemezler” (Çakan, 2015: 319).

Kutadgu Bilig’de daha çok “tepsmek” biçiminde bulunan eylem sadece bir yerde “tapsulamak” biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Sözcük Kahire nüshasında “تَبْسُولَا” biçiminde yazılmış (Hacib, 2015: 126) olup Arat tarafından “tapsula” biçiminde okunmuştur. Ancak Fergana nüshasında bu beyite rastlanmamıştır (Hacib, 2015:155). Arat eserin dipnotunda bununla ilgili bazı bilgiler vermektedir; ancak sözcüğün orijinal metindeki yazılışları hakkında bilgi vermemektedir. Onun yerine sözcüğü “tapsula” olarak telaffuz etmektedir. Sözcüğün “tapsula” olarak okunabilmesi için س yerine ص ve ت yerine ط yazılması gerektiği düşünülmelidir. Buradan hareketle, sözcüğün/eylemin aslının Karahanlı Türkçesi eserlerinde sıklıkla gördüğümüz ve daha önce açıkladığımız tebiz/tebze-/tepe- yapılarından geldiği yönünde olacaktır. Çünkü “tapsula” yapısı eserin sadece bir yerinde bulunuyorsa o zaman yanlış okunma ihtimali akla gelmektedir. Yapının aslı ince okunuşludur ve eserin pek çok yerinde sıklıkla tekrarlanan tepze-/tepe- yapısından gelmektedir görüşü daha doğru olacaktır.

3.6. Kısırkanmak/Kısınmak/Kısmırlanmak

Kıs- elde bulunan herhangi bir şeyi kişinin isteği doğrultusunda azaltma olarak tanımlanabilir. Kişinin herhangi bir şeyi kısması ya da kısıtlaması o şeyi başkalarından kıskanmasından kaynaklanır. Yani kıskanmak kişinin elinde bulunan herhangi bir şeyi özellikle başkaları ile paylaşma hususunda kısması söz konudur. Türkçe sözlükte daha çok halk ağızlarındaki kullanımı ile açıklanan sözcük pintilik etmek anlamında açıklanır (TS, 2011: 1425). Kısırkanmak/kısınmak/kısmırlanmak/kısganmak sözcükleri elbette aynı kökten türemiştir. Divânü Lûgati’t-Türk’te “kısganmak” maddesi altında “kısmırlanmak”, “kıskırkanmak” eylemleri de verilmekte ve kıskanmak, pintilik etmek olarak tanımlanmaktadır (1999: 321-322).

Clauson sadece cimri olarak açıkladığı kısırkan-/kısgan-/kısın-eylemlerinin aynı zamanda XI. yüzyılda ve hatta Osmanlı sahasında da aynı anlamda kullanılmış olduğundan söz etmektedir (1972: 669). İshak Refet Işıtan tarafından hazırlanan Muhakemetü'l-Lugateyn’de ve Marcel Erdal’ın Old Turkic Word Formation adlı eserde de “kıskırkanmak” eylemi cimrilik anlamında tanımlanmaktadır (Paçacığlu, 2016: 383).

Şinasi Tekin Uygur Metinlerinden Maytrisimit adlı eserde “kız” sözcüğünü hasis yani cimri manasında göstermiştir (1976: 410). Bu bağlamda; sözcükte ortaya çıkan z < s benzeşmesi Türkçenin sonraki dönemlerine de aktarılmıştır denilebilir.

3.7. Yaysamak

Sözcük Kaşgarlı’da haset etmek, çekememek anlamında gösterilmektedir; ancak dipnotta sözcükle ilgili açıklama bulunmaktadır. Açıklama; Türkçede yay kökünün haset ve çekememezlik anlamında herhangi bir kullanımının olmadığı ve dolayısıyla “yaysadı” biçiminde okunmuş olan yapının “tepsedi” biçiminde okunmasının daha doğru olabileceği üzerinedir. Elde bulunan metinler bağlamında detaylı biçimde incelenen “yaysamak” eylemine Kaşgarlı’dan başka bir yerde rastlanılmamıştır.

Usıtgan kuyaş kapsadı

Umunçluğ adhaş yaysadı

Ertiş suwın keçsedi

Bodun anın ürküşür

“Susatan güneş kapladı, umulan arkadaş çekemezlik etti, İrtiş suyunu geçmek istedi, onunla -ondan- ulus ürküşür.” (Atalay, 1998: 155). Görüldüğü üzere yaysa-eylemi çekememezlik olarak aktarılmaktadır.

Eski Türkçe metinlerin latinize edilmesi elbette kolay bir iş değildir. Bazen bir sözcüğün okunuşu oldukça farklı olabilmekte hatta pek çok yerde değişik yazılış biçimleri ile karşımıza çıkabilmektedir. Bu; bazen nüsha farkından, bazen eserin yıpranmışlığından bazen de aynı eserde farklı yazım biçimlerinden kaynaklanmaktadır. Fakat canlı bir yapıya sahip olduğunu bildiğimiz dil her evrede değişen ve gelişen bir yapıya sahiptir. Özellikle tarihsel dil çalışmak ya da tarihsel metinleri taramak oldukça güçtür. Tarihsel metinlerin tam olarak anlaşılabilmesi ve eksiksiz aktarılabilmesi için dilin geçirdiği evreleri iyi bilmek gerekir. Bunu sağlamanın en güzel yolu da dilin tüm dönemlerine ait her sözcüğün/eylemin anlamları, yapıları, kökenleri ve ekleri hakkında kesin bilgilere ulaşmakla mümkündür.

Buradan hareketle “yaysamak” yapısı belki de Kaşgarlı’da doğru telaffuz edilen yapılardandır. Konu ile ilgili açıkça belirtmek gerekirse; Eski Türkçede ve hatta Türkçenin diğer dönemlerinde yazık/yazuk sözcüğü günah ve yaz- eylemi de günah işlemek, hata etmek, yanılmak ve suç işlemek anlamlarına gelmektedir (Demirci, 2016: 127). Bu sebeple “yaysamak” eylemini kıskançlık bağlamında değerlendirmek gerekirse, eski toplumlarda belki de büyük günahlardan sayılan kıskançlığı karşılayan bir sözcük olarak karşımıza çıkacaktır. Bunu anlayabilmek için de yukarıda belirtildiği üzere eski metinlerin detaylı biçimde ele alınması, hatta pek çok disiplinle (tarih, felsefe, sosyoloji, coğrafya...) bir araya gelinerek derin incelemeler yapılması ve böylece sonuca ulaşılammış ya da çözülememiş verilerin tekrar gözden geçirilmesi gerekmektedir.

3.8. Saran

Saran sözcüğü Eski Türkçe metinlerden beri varlığını sürdüren önemli sözcüklerdendir. Uygur Türkçesi eserlerinde cimri, pinti anlamına gelen sözcüğün (Caferoğlu,1968: 197) daha sonra Türkçenin diğer dönemlerinde de aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir.

Sözcük Kutadgu Bilig (KB/1402, 1672, 1673, 1731, 2325, 2766...), Divânü Lûgati't-Türk (Atalay, 1999: 490) ve Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Ata, 2013: 606) eserlerinde de aynı anlamda kullanılmıştır ve bu dönem eserlerinin bazılarında sözcüğün fazlaca kullanıldığı görülmüştür. Saran sözcüğü Kazak ve Kırgız lehçelerinde de cimri, pinti anlamlarına gelmektedir (TLS:104). Clauson, sözcüğün cimri anlamına geldiğinden söz ederek kısa bir açıklama yapmış ve Türkçenin hangi dönemlerinde nasıl kullanıldığına dair örnekler sunmuştur.

3.9. Çırguy

Kutadgu Bilig'in iki yerinde geçen sözcük eli sıkı ve cimri anlamında tercüme edilmiştir. Divânü Lûgati't-Türk'te tamamen farklı bir anlamda yer alan sözcük Türkçenin farklı dönemlerine ait bazı eserlerde taranmış ancak ne böyle bir yapıya ne de anlama ya da yakın kullanımlarına rastlanmıştır.

Negü ter eşitgil aqılar başı,

Köñülke alıngıl ay çırguy kişi (KB/2809, Arat, 1991: 293).

Ne der işit cömertlerin başı

Gönlüne al bunu ey cimri kişi (Çakan, 2015: 219).

Negü tir eşitgil saranıg bilig

Ay çırguy ay munluğ ay tügmişelig (KB/1673, Arat, 1991:184).

Cimri için bilgi ne der işit

Ey zavallı, ey dertli, ey eli sıkı (Çakan, 2015: 141).

Clauson, sözcüğün XI. yüzyılda da kullanılmış olduğundan söz ederken ok kafası ya da ok kafasının ortası biçiminde açıklamaktadır. Ancak Kutadgu Bilig'deki kullanım ile ilgili anlamının belirsiz bir durum olduğundan bahsederek almayı seven ama vermeyen ya da vermeyi bilmeyen kişi olarak tanımlamaktadır (1972: 428). Sözcükle ilgili net bir açıklama yapmak için yeterli bilgiye sahip değiliz. Ancak tercümesinde cimrilik, eli sıkılık anlamı varsa bu sözcüğe de bir başlık ayırmanın gerekli olduğu düşüncesindeyiz. Elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda sözcükle ilgili belirli bir yargıya varmanın mümkün olabileceği fikrinden yola çıkarak, sözcüğün Türkçenin bazı dönemlerinde kullanılmış olabileceği kanaatindeyiz. Bu, yine emek isteyen ve derin inceleme gerektiren bir çalışmanın ürünü olabilir. Sözcük belki de Türkçenin herhangi bir döneminde, lehçesinde ya da henüz çalışılmamış tarihsel bir metninde karşımıza çıkacak yapılardan biridir.

3.9. Künilemek/Günülemek

“Kün” sözcüğünün Eski Türkçe metinlerinden Maytrısimit'te (Tekin, 1960: 425) cariyeye anlamına geldiği belirtilmektedir. Caferoğlu Eski Uygur Türkçesi sözlüğünde sözcüğü karavaş, cariyeye olarak belirtmektedir (1968: 122). Göktürk yazıtlarının pek çok yerinde sözcüğün cariyeye anlamında kullanıldığı ile ilgili örneklerle de rastlanır.

...eşilik kız oğlın kün boltı. “hanım olmaya layık kız evladı da cariyeye oldu. (KT/D-7, Tekin, 1988: 10-11).

Türkçenin diğer dönemlerinde de cariyeye, kuma anlamında kullanılan sözcüğün kıskançlık ile ilgili olduğu düşünülmüş ve kıskançlık daha önce de belirtildiği üzere kişinin elinde var olan herhangi bir şeyi kimseyle paylaşmaması ya da elinde olanı kisması biçiminde açıklanmıştır. Ayrıca kıskançlık iki kişi arasındaki aşk ya da münasebetin başkasına karşı aşırı koruma içgüdüleri olarak da tanımlanabilir. Bu bağlamda bu aşırılık, kıskançlık duygusunu da beraberinde getirmektedir. Cariye ya da kuma sözcüğü tarihsel dönemlerde de mutlaka bugünkü anlamıyla aynıdır. Yani özellikle kadınların erkeğine karşı verdiği ruhsal savaş kıskançlığın yarattığı bir dürtüdür. Bu, dünya yaratıldığından beri var olan bir duygudur ve hep bu rolde yaşamaya devam edecektir.

Küni sözcüğü kıskançlık anlamında Türkçenin hemen her döneminde kullanılmıştır. Göktürk yazıtlarında da Eski Uygur metinlerinde de sözcüğün kıskançlık anlamında kullanıldığı bilinmektedir. Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinde de sözcüğe sıklıkla rastlanmaktadır.

...küni tegdük için yağı boltı “haset girdiği için (bize) düşman oldular.” (Tekin, 1988: 48-49)

...igleri küçüg küsünlüg...-keçi küniçi...irig sarsıg köñüllüg “...hastalıkları kudretli ...haset, kötü kalpli” (Tekin, 1976: 113-232).

“Küni” sözcüğü Karahanlı Türkçesinin önemli eserlerinden olan Divânü Lûgati’t-Türk’te kuma ve kıskançlık anlamlarında verilmektedir (Atalay, 1999, c. IV: 399). Ayrıca Kaşgarlı kuma maddesini açıklarken kumanın kumaya ne kadar düşman olduğunu belirtmek için; kumanın külüne kadar düşman deyimini kullanmaktadır (Atalay, 1999, c. III: 237). Bu düşmanlık aslında kıskançlıktan kaynaklanan bir düşmanlıktır.

Sözcük Kısaşü’l-Enbiyâ’da künenç “kıskanç” ve künil- “günülemek, kıskanmak” olarak bulunmaktadır (Ata, 1997: 411). Kısaşü’l-Enbiyâ ile aynı dönem eserlerinden Nehcü’l-Ferâdis’te de yine küni “kuma” ve künil- “kıskanmak” anlamlarında yer almaktadır (Tezcan&Zülfikar&Ata: 2014: 273). Bilindiği üzere Tarama Sözlüğü XIII. ve XIX. yüzyıllar arasında yazılmış olan Türkçe eserlerden elde edilen sözcükleri detaylı biçimde veren önemli bir sözlüktür. “Küni” burada, sözcük başında “k” sesiyle değil “g” sesiyle verilmiştir ve bu önemli bir ayrıntıdır. Çünkü sözcüğün ne zaman k<g değişikliğine maruz kaldığı hakkında az çok bilgi sunmaktadır. Clauson künil- biçiminde verdiği eylemin kıskançlık anlamına geldiğinden söz eder. Ayrıca Türk lehçelerindeki kullanımının yanı sıra Türkçenin tarihi dönemleri içerisindeki kullanımlarını da veren Clauson eylemin Osmanlı sahasında günüle- olarak kullanıldığı bilgisine de değinir (1972: 733). Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinin keşiştiği dönemde yaşamış olan Necati Bey’in Divan’ında sözcük;

Habib vaslını dil kendüden dahi küniler

Necâti’yâ kim ola böyleye rakib olmaz

şeklinde yer alır (Mert, 2015, 77). Bu bağlamda sözcük için; Osmanlı Türkçesinin başlangıcında da “k” sesi ile telaffuz edilmekteydi denilebilir.

Ayrıca sözcük günölemek, gönölemek, günemek, günölemek, günöllemek biçimleriyle Türkiye Türkçesi ağızlarında; çekememek, kıskanmak anlamlarında hala kullanılmaktadır (DS, 2009: 2231).

Sözcükle ilgili makalesinde ayrıntılı bilgiler veren Üçok “haset etmek, kıskanmak, çekememek” anlamına gelen günöle- eyleminin patlayıcı damak sesi ile telaffuz edilmesi hususunda, Türk lehçelerinden de örnekler vererek konuya açıklık getirmiştir. Kıskançlık anlamında; Garp Türkçesinde günü, Uygur Türkçesinde, Kazan lehçesinde ve Kaşgar Türkçesinde “küni”, Altaycada “köynü” biçimlerinde bulunan sözcüklerin Türk lehçe ve ağızlarda “yanmak, yakmak” manalarına gelen Uyg., Çağ. köy-, köyün-, köydür-, köyen-, Alt. köy- gibi eylemlerle ilişkisinin bulunduğu söz eder. Bunu da günölemek ya da kıskanmak gibi duyguların içten yanmakla aynı olduğunu söyleyerek açıklar (Üçok, 1951: 374-375).

Sonuç

Kıskanma/kıskançlık, Tarihî Türkçe metinlerde fazlaca yer edinmiş ve çok çeşitli kelimelerle adlandırılmış, oldukça da geniş bir biçimde işlenmiş duygulardan biridir. Yani bu duygu Türkçenin hemen her döneminde farklı yapılarıdaki sözcüklerle ancak aynı anlamda karşımıza çıkmıştır. Kıskançlık anlamında kullanılmış olan sözcükler köken itibarıyla genel olarak Türkçedir. Burada Göktürk Yazıtlarından Karahanlı Türkçesine, hatta hemen sonrası metinlerde sözcüğün hangi yapıları ve anlamda kullanılmış olduğu üzerinde durulmuştur. Taranan metinlerde kıskançlık anlamının yanı sıra cimri anlamına gelen sözcüklerden bazılarında da yer verilmiştir. Çünkü cimri bağlamında kullanılan sözcüğün metinlerdeki anlamına bakıldığında kıskançlığı da yansıttığı açıkça görülmüştür.

İlk bölümde, bugün kıskançlık anlamında kullanılan Arapça kökenli sözcükler üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda kıskançlığın duyusal aşamaları hakkında bilgi verilmiştir. Yani İslamiyet’te, Tasavvufta ve beşerî hayatta kıskançlığın türevleri; -masum kıskançlık ya da insanı içten içe bitiren hastalık olan kıskançlık- hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde, Göktürk Yazıtlarında ve Uygur Türkçesi metinlerinde kıskançlık anlamına gelen; suk, küni, azlan-, yağıcı ve kıvrıgalkan- yapıları verilmiş ve bunlarla ilgili örnekler o dönemlere ait metinler üzerinden gösterilmiştir.

Üçüncü bölümde, Karahanlı Türkçesi ve hemen sonrası eserlerde kullanılmış olan kıskançlık anlamına gelen sözcükler verilmiştir. Bu sözcüklerden suk, tebiz, kirtüç kişi, yaşsaguçı, tapsula-, kısırkan-/kısın-/kısımlan- ve yaşa- yapıları kıskanma ve çekememezlik anlamında kullanılmış olup “saran” ve “çırguy” kişi yapıları da cimri, pinti anlamlarında kullanılmıştır. Cimri anlamına gelen bu iki sözcük kıskanma bağlamında ele alınmıştır. Çünkü Kaşgarlı, kısırkan- maddesinde eli sıkılığın, cimriliğin bir çeşit kıskançlık olduğundan bahsetmektedir. Yani elde bulunan herhangi bir nesneyi kısmak ya da paylaşmamak da aslında kıskanma olarak kabul edilebilir. Bu bölümde dikkat çeken sözcüklerden biri de tapsula- eylemidir. Çünkü bu eylem Kutadgu Bilig’in sadece bir yerinde -hatta bir nüshasında- kullanılmıştır. “Tebiz/tepse-“ yapıları kıskançlık anlamında çoğu kez karşımıza çıkarken tapsula- eyleminin Türkçenin herhangi bir döneminde kullanımına rastlanmamış olması eylemin o dönemde yanlış okunmuş olabileceği fikrini akla getirmektedir. Yani eylem tepse- eylemi olmalıdır. Bu bağlamda değerlendirmek gerekirse; elbette daha geniş bir inceleme ve detaylı çalışma neticesinde Kutadgu Bilig’in Kahire

nüshasında “tapsula” biçiminde okunmuş olan yapının gözden kaçmış yanlış okumalardan biri olduğu ortaya çıkacaktır.

Tarihi metinleri yorumlamak oldukça güç işlerden biridir. Metin içerisinde bir sözcüğün yanlış okunması bazen koskoca bir metnin yanlış yorumlanmasına neden olabilir. Bu nedenle tarihsel dil çalışmalarının çoğaltılması gerekmektedir. Dilin dönemine ait metinlerin doğru yorumlanması, sözcüklerin anlamsal bağlamda dikkatle incelenmesi ve kullanım sıklığının istatistiksel verilerle kayda geçirilmesi oldukça önemlidir. Çünkü tüm bu detaylı incelemelerden geçen bir metin, dil araştırması yapan biri için; hem araştırılan dilin geçmişi hakkında detaylı sonuçlara ulaşmasını hem de dilin yapısı/kökene hakkında sağlam bilgiler elde etmesini sağlayacaktır. Bugünkü kıskanma sözcüğünün karşılığı olarak Türkçenin tarihi dönemleri içerisinde çok fazla öz Türkçe sözcük kullanılmıştır. Bu sözcüklerden bazıları kıskanma anlamını çağrıştıracı ve tutumlu anlamlarına gelen sözcükleri de kapsamaktadır. Ancak tarihi Türkçe metinlerde kıskanma anlamında kullanılan yaklaşık on iki sözcük yerine bugün sadece bir sözcük kullanılmaktadır. O da kıskançlık sözcüğüdür. Bu sözcüğün altında toplanan on iki sözcük maalesef unutulmuş ve kullanımdan düşmüştür. Bu sözcüklerden sadece bir kaçının bugün Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşıyor olması temel söz varlığımızın zaman içinde nasıl kan kaybettiğini ve bu kan kaybının önüne geçmek için yapmamız gerekenleri açıkça gözler önüne sermektedir.

Kısaltmalar

Alt. Altayca	Çağ. Çağatayca	Uyg. Uygurca
DLT. Divanü Lûgat-it-Türk	DS. Derleme Sözlüğü	TDK. Türk Dil Kurumu
TLS. Türk Lehçeleri Sözlüğü	KB. Kutadgu Bilig	NF. Nehcü'l-Ferâdis
Yay. Yayınları		

Kaynakça

- Akot, B. (2014). “Kadıızâde Mehmed Arif Efendi'nin Risâle Fi Hased Adlı Eseri ve Muhtevasının Analizi”, *Journal of International Social Research*, 7(32).
- Argunşah, M. (2014). *Çağatay Türkçesi*, İstanbul, Kesit Yayınları.
- Argunşah, M., Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*, İstanbul, Kesit Yayınları.
- Ata, A. (1997). *Kısaşü'l-Enbiyâ*, Ankara, TDK Yay.
- Ata, A. (2013). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi*, Ankara, TDK Yay.
- Atalay B. (1999). *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini, C. IV*, Ankara, TDK Yay
- Atalay B. (1998). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi C.I*, Ankara, TDK Yay.
- Binbaşoğlu, C. [http://cavitbinbasioglu.org/cavitbinbasioglu/wp-content/uploads/2014/10/Bel151 .pdf](http://cavitbinbasioglu.org/cavitbinbasioglu/wp-content/uploads/2014/10/Bel151.pdf)(E.T. 29.04.2018)
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Canan, İ. (1988). *Hadis Ansiklopedisi, Kütüb-i Sitte 5*, Ankara, Akçağ Yay.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford At The Clarendon Press.
- Çakan, A., (2015). *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yay.
- Elmalı, M. (2016). *Daşakarmapathâvadânamâlâ*, Ankara TDK Yay.

- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara, TDK Yay.
- Gabain, A. V.(2007). *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın, Ankara, TDK Yay.
- Hacib, Y. H. (2015). *Kutadgu Bilig, Fergana, Nüshası*, Ankara, TDK Yay.
- Hacib, Y. H. (2015). *Kutadgu Bilig, Kahire Nüshası*, Ankara, TDK Yay.
- Hökelekli, H. (2002). “Kıskançlık”, c. 25, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kaljanova, E. (2013). Eski Türk Yazıtları ve Kazakçadaki Ortak Kelimeler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, (2), 223-244.
- Kaval, M. (2013). “Yunus Emre ve Mevlâna'nın Eserlerinde İnsan ve Tekâmülü”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/2: 101-122.
- Mert, Y. (2015). *Necati Bey Divanı'nda Arkaik Unsurlar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi, (Danışman: Doç. Dr. Hakan Özdemir), Giresun.
- Okçu, N. (1999). “Hüs ü Aşk”, c. 19, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Orçun, Ü. (2010). “Kutadgu Bilig'de Geçen Yaşsaguç Kelimesi Üzerine”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(28), 159-170.
- Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk III. Kitap (5. Bölüm)*, “Suvamaprabhasasütra”, Ankara, Odak Offset.
- Ölmez, M. (2017). “Eski Uygurca İnkilemeler Üzerine”, *Belleten*, 65-2.
- Özönder, Barutçu, S.(1996). *Ali Şîr Nevâyî, Muḥâkemetü'l-Luğateyn*, Ankara, TDK Yay.
- Şimşek, H. İ. (2015). “Tasavvufta Kalbin Kirlenmesi ve Temizlenmesi Konusu”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.14, s.28
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları (Söz Varlığı İncelemesi)*, Ankara, TDK Yay.
- Tekin, Ş. (1976). *Uygurca Metinler II, Maytrisimit*, Ankara, Sevinç Matbaası.
- Tekin, T. (1988). *Orhon Yazıtları*, Ankara, TDK Yay.
- Tekin, T. (1989). *XI. Yüzyıl Türk Şiiri*, Ankara, TDK Yay.
- TLS (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (Kılavuz Kitap I)*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tokyürek, H. (2013). “Eski Uygur Türkçesinde “Könül” Sözü”, *Bilig Dergisi*, Yaz/2013, s:65
- Turgay, N. (2004). “İslâm'da Haset Kavramı”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*.
- Üçok, N. (1951). “Fonemlerin Özellikleri Üzerine Bir Deneme”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt IX, Sayı: 4.
- Yazır, M. H. (2011). *Kur'ân-ı Kerîm Mealî*, Sad. Sadık Kılıç ve Lütfullah Cebeci, İstanbul: Tuğra Kitap.
- Yıldız, M. (2014). *Eski Türkçede İşlevsel Bağlamda Çatı Ekleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, A. (2009). “Mesihî Divanında Rakibe Yönelik Sövgü ve Beddua”, *Lânet Kitabı*, Editör: Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, 375-388.İstanbul.